

Zpráva Nejvyššího soudu ČSR ze dne 28.03.1975, sp. zn. Cpj 34/74, ECLI:CZ:NS:1975:CPJ.34.1974.1

Číslo: 26/1975

Právní věta: K některým otázkám projednávání žalob o vydání neoprávněného majetkového prospěchu podle občanského zákoníku a zákoníku práce

Soud: Nejvyšší soud České soc. rep.

Datum rozhodnutí: 28.03.1975

Spisová značka: Cpj 34/74

Číslo rozhodnutí: 26

Číslo sešitu: 5

Typ rozhodnutí: Zpráva

Hesla: Bezdůvodné obohacení, Dovolená, Lhůty, Mzda, Náborový příspěvek, Náhrada škody, Národní výbory, Návrh vzájemný, Neoprávněný majetkový prospěch, Ochrana vlastnického práva, Pracovní poměr, Právní úkony, Předběžná opatření, Předběžná otázka, Prokurátoři, Promlčení, Řízení před soudem, Rozhodnutí soudu, Ručení, Služby, Smír soudní, Smlouva o půjčce, Splátky, Stížnost pro porušení zákona, Trest propadnutí majetku, Účastníci řízení, Úroky, Vlastnické právo

Předpisy: 76/1952 Sb. § 16 70/1958 Sb. § 5 92/1958 Sb. § 10 15/1959 Sb. 57/1959 Ú. § 1.

§ 100

§ 101

§ 107

§ 108

§ 120

§ 124 65/1965 Sb. čl. III

§ 132

§ 138

§ 145

§ 155

§ 157

§ 159

§ 160

§ 163

§ 176

§ 178

§ 21

§ 224

§ 242

§ 243

§ 255

§ 261 66/1965 Sb. § 16 104/1966 Sb. § 18 137/1968 Sb. 62/1970 Sb. 162/1971 Sb. § 7 25/1974 Sb. §
8 33/1974 Sb. § 4 54/1975 Sb. § 16
§ 262 40/1964 Sb. § 4
§ 35
§ 384
§ 385
§ 39
§ 399
§ 401
§ 420
§ 438
§ 450
§ 451
§ 452
§ 453
§ 454
§ 455
§ 456
§ 457
§ 458 109/1964 Sb. § 10
§ 46
§ 48
§ 49
§ 56
§ 6
§ 76
§ 77
§ 80
§ 81
§ 85
§ 86
§ 9
§ 9 99/1963 Sb. § 5
§ 90
§ 93
§ 97
§ 99

Druh: Rozhodnutí ve věcech občanskoprávních, obchodních a správních

Sbírkový text rozhodnutí:

Č. 26/1975 sb. rozh.

K některým otázkám projednávání žalob o vydání neoprávněného majetkového prospěchu podle občanského zákoníku a zákoníku práce

(Ze zprávy o zhodnocení stavu rozhodování soudů České socialistické republiky ve věcech neoprávněného majetkového prospěchu občanskoprávním kolegiem Nejvyššího soudu ČSR z 28. 3. 1975, [Cpj 34/74](#))

Nejvyšší soud ČSR podle plánu hlavních úkolů na rok 1974 zhodnotil rozhodování soudů v České socialistické republice ve věcech neoprávněného majetkového prospěchu, jež tvoří významnou složku soudní agendy počtem věcí a jejich rozmanitostí, při jejichž řešení jde mnohdy o zvláštní způsob ochrany majetku v socialistickém vlastnictví nebo jiných významných celospolečenských zájmů, a dosavadní poznatky také signalizovaly, že v souvislosti s rozhodováním o těchto věcech dochází k nesprávnému nebo nejednotnému výkladu o používání některých zákonných ustanovení.

A

Neoprávněný majetkový prospěch podle občanského zákoníku

I

Občanský zákoník 1) liší jednotlivé případy neoprávněného majetkového prospěchu v ustanoveních § 452 až § 454 o. z. podle toho, co odůvodňuje jeho neoprávněnost:

a) plnění bez právního důvodu, tj. případy, kde právní důvod chyběl od počátku nebo odpadl dodatečně (první případ uvedený v ustanovení § 452 o. z.),

b) plnění z neplatného právního úkonu (druhý případ uvedený v ustanovení § 452 o. z.)

c) prospěch získaný z nepoctivých zdrojů (třetí případ uvedený v ustanovení § 452 o. z.),

d) přisvojení si nálezů (§ 453 odst. 1 o. z.), přisvojením si věcí opuštěných nebo skrytých (§ 453 odst. 2 o. z.),

e) prospěch toho, za něhož bylo plněno, co po právu měl plnit sám (§ 454 o. z.).

Ustanovení § 451 o. z. stanoví jen obecně povinnost vydat neoprávněný majetkový prospěch. Není proto správné, jestliže soud právní posouzení otázky zda jde o neoprávněný majetkový prospěch, odůvodňuje jen poukazem na toto ustanovení, aniž dovodí, o který z případů uvedených shora pod písm. a) až e) jde.

Samostatné případy neoprávněného majetkového prospěchu nezakládá ustanovení § 456 o. z., které stanoví, komu musí být neoprávněný majetkový prospěch vydán, ani ustanovení § 457 o. z., jež vyslovuje v odstavci 1 vzájemnou restituční povinnost účastníků při neplatné nebo zrušené smlouvě, a v odstavcích 2 a 3 možnost vyslovit při neplatné smlouvě k návrhu prokurátora, že část nebo celé plnění z jedné či obou stran připadá čs. státu.

Je také třeba uvést, že výrazem „zrušená“ smlouva v § 457 odst. 1 o. z. není míněno zrušení smlouvy soudním výrokem, nýbrž její zrušení úkony účastníků nebo ze zákona. Může jít jednak o případ uvedený v ustanovení § 48 odst. 2 o. z. jako následek odstoupení do smlouvy (§ 48 odst. 1 o. z.), a to buď oboustrannou dohodou nebo jednostranným právním úkonem přípustným podle zvláštních ustanovení zákona (např. § 49 odst. 1, 2, 3 a § 401 odst. 1, 2 o. z. apod.), jednak o zrušení smlouvy ze zákona podle ustanovení § 86 o. z. I když neposuzuje soud otázku trvání smlouvy jen jako otázku předběžnou, takovéto zrušení smlouvy soud pouze ve výroku rozhodnutí deklaruje, neboť není oprávněn sám smlouvu zrušit.

Někdy lze podřadit konkrétní neoprávněný majetkový prospěch současně pod různé případy; např. prospěch získaný z nepoctivých zdrojů (např. různá zastřená výdělečná činnost, ať již dosahuje či nedosahuje intenzity trestné činnosti) může být zároveň prospěchem získaným plněním z neplatné smlouvy.

Podle poznatků z dozoru nad zákonností rozhodování soudů neužívají soudy vždy správně ustanovení § 454 o. z. o neoprávněném majetkovém prospěchu toho, za něž bylo plněno, co po právu měl plnit sám. Na jedné straně bývají takové nároky nevhodně a s obtížemi podřazovány pod případy uvedené v ustanovení § 452 o. z. nebo dokonce jen pod obecné ustanovení § 451 o. z.; na druhé straně pak chybí řádné odůvodnění znaků skutkové podstaty § 454 o. z., tj. jednak právní povinnosti žalovaného ke konkrétnímu plnění, k němuž došlo za něho, jednak neexistence takové právní povinnosti k plnění na straně žalobce. Správné podřazení nároku pod ustanovení § 454 o. z. může být významné pro vyčíslení výše nároku.

Se zřetelem k tomu, co bylo uvedeno, lze konkrétní případy řešené u soudů roztrždit zpravidla podle uvedených příkladů a) až e) shora.

Ad a) Jako prospěch získaný plněním bez právního důvodu jsou posuzovány především případy, kde právní důvod od počátku chyběl, např. neoprávněně přijaté poukazy peněz, úhrady za užívání placené omylem bývalému vlastníku nemovitosti, která přešla podle ustanovení vládního nařízení č. 15/1959 sb. do vlastnictví státu, nárok na vrácení členského podílu ve stavebním bytovém družstvu, jestliže členství platně nevzniklo, peněžité náhrady za bydlení nepodložené užívacím právem

Mezi případy prospěchu získaného neoprávněně tím, že jeho právní důvod dodatečně odpadl, lze zařadit např. platby poskytnuté předem za domluvenou, ale pak neuskutečněnou občanskou výpomoc, peníze svěřené na nákup různých věcí, na dodání paliva apod. (nevznikl-li jejich vrácení jinak podložený

Ad b) Jako prospěch získaný plněním z neplatných právních úkonů lze uvést plnění na základě kupních smluv neplatných zejména ve smyslu ustanovení § 39 o. z., když dohodnutá kupní cena přesáhla cenu stanovenou podle cenových předpisů, popřípadě cenu určenou dohadem (§ 399 odst. 2 o. z.), různé úplaty poskytnuté neplatnými vedlejšími úmluvami (např. úplaty nových osobních uživatelů pozemků bývalému vlastníku pozemku, který jej prodal národnímu výboru, úplaty za přenechání družstevního bytu), plnění z prodeje nemovitosti, ač již dříve došlo k jejímu vyvlastnění, nebo nemovitost z jiného důvodu není již v dispozici

Ad c) Jako prospěch získaný z nepoctivých zdrojů lze především uvést prospěch získaný trestnou činností proti majetku, dále činností nedosahující intenzity trestné činnosti nebo činností z různých důvodů trestně nepostižitelnou (pro nepříčetnost pachatel, pro amnestii apod.), která však je v rozporu alespoň s pravidly socialistického soužití. Při posuzování této činnosti je zvláště třeba uvažovat hranici mezi dovoleným a nedovoleným jednáním (např. zda může jít o přípustnou a za určitých podmínek i odměnitelnou občanskou výpomoc); dále je třeba uvažovat, za jde skutečně o nárok z neoprávněného majetkového prospěchu a nikoliv o nárok na náhradu škody.

Jde např. o prospěch získaný zneužíváním zaměstnání k soukromé výdělečné činnosti, o prospěch z jiného nedovoleného podnikání, ze spekulace s cizí měnou, z obchodování pašovaným zbožím, z rozkrádání ke škodě nezjištěných organizací, dále o úplaty za různé nedovolené jízdy (s nákladními auty, traktory, ale i buldozery a kombajny), o úplaty za prostituci nebo za kuplířství apod.

Většinou je o vydání plnění žalováno státem zastoupeným finančním odborem příslušného ONV, když přešel nárok na vydání neoprávněného majetkového prospěchu ve smyslu ustanovení § 456, věta druhá, o. z., na stát, nebo je prokurátorem navrhováno za podmínek uvedených v ustanovení § 457 odst. 2, 3 o. z., aby plnění nebo jeho část připadla státu.

Ad d) V praxi soudů nebyly zjištěny případy přisvojení si nálezu, věcí opuštěných nebo skrytých.

Ad e) Mezi případy prospěchu toho, za něhož bylo jiným plněno, co po právu měl plnit sám, patří

např. požadavky rozvedených manželů na splacení podílu úhrady za užívání společného bytu po rozvodu, obdobné spory mezi bývalým druhem a družkou, žaloby dřívějších vlastníků automobilů na úhradu daně a pojistky, kterou museli hradit sami pro nedostatek součinnosti nového provozovatele při převodu vozidla aj.

Lze poukázat na případy, kdy zejména soudy prvního stupně nesprávně podřadily uplatňované nároky pod ustanovení o neoprávněném majetkovém prospěchu:

Ve věci sp. zn. 25 C 621/73 okresního soudu v Ostravě odvolací soud napravil pochybení soudu prvního stupně, když žaloba Cestovní kanceláře mládeže na zaplacení poskytnuté služby byla nesprávně považována za nárok z neoprávněného majetkového prospěchu a v důsledku toho zamítnuta pro promlčení.

Okresní soud v Olomouci považoval v projednávané věci za nároky z neoprávněného majetkového prospěchu i nároky na vydání odcizených věcí nebo věcí získaných zpronevěrou. – Jde v takových případech o vlastnické žaloby, a pokud již věci nelze vrátit, jde o nárok na náhradu škody. Lze k tomu dodat, že by mohlo jít podle okolností konkrétního případu o nárok na vydání neoprávněného majetkového prospěchu, kdyby např. nikdo neodpovídal za škodu způsobenou dítětem, které něco odcizilo, aniž by byla možná vlastnická žaloba nebo aniž by mohl být požadován výtěžek z odcizené věci.

Soudy většinou správně rozhodují i za nynější právní úpravy v souladu se stanoviskem uveřejněným pod č. 26/1954 Sbírky rozhodnutí čs. soud-, podle něhož nejsou občanskoprávními nároky uplatnitelnými u soudu ani nárok matky, která má dítě v přímém zaopatření, vůči otci na vydání jím zadržovaných přídavků na děti, ani nárok nositele nemocenského pojištění na vrácení přeplatku těchto přídavků. Že rozhodování o dávkách nemocenského pojištění, včetně přídavků na děti, nenáleží do pravomoci soudů, bylo znovu vyloženo v rozhodnutí uveřejněném pod č. 51/1965 Sbírky rozhodnutí a sdělení soudů ČSSR.

Mezi případy neoprávněného majetkového prospěchu získaného plněním bez právního důvodu bývá někdy soudy nesprávně zahrnováno i vymáhání určitých částek za odběr elektřiny nebo plynu (dodavatelskými organizacemi nebo v rámci soustředěného inkasa) na tzv. faktických odběratelích energie, jestliže smluvní odběratel se po výměně bytu nebo jiných změnách v užívání z odběru řádně neodhlásil, popřípadě dochází k vymáhání na obou, jakoby šlo o společný a nerozdílný závazek. S touto praxí nelze souhlasit. Pokud trvá smluvní poměr dodavatelské organizace jen se smluvním odběratelem a pokud nevznikl vůči faktickému odběrateli zvláštní právní důvod nároku, nemůže dodavatelská organizace na něm vymáhat placení z důvodu neoprávněného majetkového prospěchu (rozhodnutí Nejvyššího soudu ČSR sp. zn. 3 Cz 29/74).

Nelze také posoudit podle ustanovení § 454 o. z. případy, v nichž ručitelé žádají na podkladě zvláštního ustanovení § 56 o. z. náhradu od dlužníka, za kterého plnili. Bylo již řečeno, že v rámci odpovědnosti za neoprávněný majetkový prospěch nelze řešit případy, kdy povinnosti plnit je dána na základě jiného ustanovení zákona.

K doplnění závěrů o tom, co nelze považovat za nárok z neoprávněného majetkového prospěchu, třeba poukázat na rozhodnutí uveřejněné pod č. 5/1971 Sbírky soudních rozhodnutí a stanovisek, podle něhož se nemůže ten, kdo užíval družstevní byt a platil za to úhradu stanovenou i se zřetelem na splátky bankovního úvěru poskytnutého družstva, domáhat po skončení užívání vůči družstvu ani vůči novému uživateli vrácení částek, které případy na hrazení tohoto úvěru.

Z praxe soudů jsou také poznatky o žalobách státu, zastoupeného finančním odborem příslušného ONV, na vydání věcí získaných z neplatných kupních nebo darovacích smluv uzavřených s osobami, u

nichž bylo vysloveno v souvislosti s odsouzením pro trestný čin opuštění republiky i propadnutí jejich majetku. Pokud se touto problematikou soudy zabývaly (v souvislosti s otázkou vrácení plnění při neplatnosti smluv), správně uvádějí, že jde zpravidla o vlastnické žaloby.

Je třeba dále uvést, že aktivně legitimován k podání návrhu na zahájení řízení o vydání věcí v uvedených případech, v nichž došlo k výroku o propadnutí majetku, je vždy stát zastoupený finančním odborem příslušného ONV bez ohledu na to, zda k dispozici s takovým majetkem došlo před výrokem o propadnutí majetku, popřípadě před jeho zajištěním, či po něm. Je ovšem úkolem soudu zkoumat v řízení platnost smluvních převodů k nimž došlo před propadnutím, popřípadě zajištěním majetku, neboť důvodnost nároku státu na tom závisí.

II

Problematika návrhů prokurátora na sankci podle ustanovení § 457 odst. 2 nebo 3 o. z. je velmi závažná svým společenským významem, ale i vznikajícími spornými otázkami. Platná právní úprava se podstatně liší od dříve platné úpravy návrhu prokurátora (podle § 36 odst. 2 zákona č. 141/1950 Sb.), takže nelze zpravidla při výkladu a používání nynější úpravy vycházet např. z dřívější judikatury před 1. 4. 1964.

Mezi návrhy prokurátorů na sankci podle ustanovení § 457 odst. 2 nebo 3 o. z. zaujímají značnou část případy, kdy jeden z účastníků smlouvy disponoval s cizími věcmi (prodej věcí odcizených, použití materiálu získaného rozkrádáním na pracovišti k pracím pro soukromé účely, různé „černé“ jízdy nákladními auty, traktory, buldozery i kombajny).

I v těchto případech jde o zvláštní sankci k poškození společensky závadné činnosti, při níž účastník smlouvy disponoval s cizí věcí, kterou získal nebo již užil bezplatně. Ani slovní výklad ustanovení § 457 odst. 2, 3 o. z. nevylučuje uplatnění návrhu prokurátora v takových případech, když bez ohledu na vlastnické vztahy došlo k setkání souhlasných smluvních projevů účastníků smlouvy, neboť zákon nerozlišuje mezi důvody neplatnosti smlouvy; nevylučuje tedy ani neplatnost vyplývající z dispozice s cizí věcí. Z ustanovení § 458 odst. 1, věta druhá, o. z. lze dovodit, že zákon uvedením jen jediného příkladu, kdy stanoví povinnost poskytnout peněžitou náhradu, umožnil širší výklad nevylučující ani peněžitou náhradu takového plnění, které má připadnout státu, vedle plnění, jež je třeba poskytnout vlastníku věci.

Není proto třeba v další části zprávy odlišovat případy, při nichž předcházel zásah do vlastnických práv jiných subjektů.

Praxe soudů byla již usměrněna k některým otázkám především rozhodnutími uveřejněnými pod č. 88/1968 Sbírky rozhodnutí a sdělení soudů ČSSR a č. 81/1970 Sbírky soudních rozhodnutí.

V prvním z těchto rozhodnutí bylo zdůrazněno, že úmysl účastníků porušit zákon při uzavření smlouvy nelze spatřovat již v tom, že je uzavřená smlouva neplatná, anebo v tom, že neznalost zákona či jiných právních předpisů, které byly účastníky porušeny, neomlouvá, a že úmysl jednoho nebo více účastníků porušit zákon musí být spolehlivě prokázán. Týmž rozhodnutím bylo dále zdůrazněno, že předpokladem uplatnění návrhu prokurátora ve smyslu ustanovení § 457 odst. 2, 3 o. z. není současné uplatnění nároku na určení, že smlouva, z níž celé plnění nebo část má být prohlášena za připadající státu, je neplatná. V právní větě tohoto uveřejněného rozhodnutí je uvedeno, že návrh na určení, zda tu právní vztah anebo právo je či není, má v podstatě preventivní povahu a není opodstatněn tam, kde je dáno právo domáhat se přímo plnění. V odůvodnění rozhodnutí bylo pak uvedeno, že otázku neplatnosti smlouvy musí si soud vyřešit jako součást skutkové podstaty podle ustanovení § 457 odst. 2, 3 o. z., z níž potom vychází při rozhodování o připadnutí plnění státu, a že soud tedy pochybil, když určil samostatným výrokem rozsudku, že je

smlouva neplatná, a to tím spíše, že se prokurátor v návrhu na zahájení řízení takového určovacího výroku nedomáhal.

V rozhodnutí uveřejněném pod č. 81/1970 Sbírkou soudních rozhodnutí bylo vysloveno, že právo prokurátora uplatňované návrhem podle ustanovení § 457 odst. 2, 3 o. z. se promlčuje v tříleté promlčecí době podle ustanovení § 101 o. z., a že pro počátek běhu této promlčecí doby je rozhodné, kdy bylo přijato plnění, které má připadnout

V praxi soudů je uplatňován výklad o tříletém promlčení, méně však se dodržuje závěr o nutnosti řádně zjišťovat a odůvodňovat úmysl účastníků porušit zákon.

Málo přesvědčivá jsou odůvodnění soudních rozhodnutí např. v četných případech, kde šlo o nedovolené jízdy pro soukromé účely nákladními auty, traktory buldozery i kombajny. zvláště na straně příjemců takových „služeb“ bývá úmysl pouze předpokládán a nedovozuje se z řádně zjištěných skutečností.

Okresní soud v Mostě vycházel jen z doznání účastníků ve věcech sp. zn. 12 C 2085/73 a 8 C 1498/73. Ve věci sp. zn. 17 C 635/73 není ani citováno ustanovení § 457 odst. 2 nebo 3 o. z. Ve věci téhož soudu sp. zn. 8 C 1497/73 je sice odůvodňován nepřímý úmysl, ale jen slovy zákona (§ 4 písm. b/ tr. zák.): „... věděl, že svým právním úkonem může přivodit porušení zájmu chráněného právním předpisem a pro případ, že k porušení dojde, byl s tím,

V podobných případech lze dojít k přesvědčivým konkrétním závěrům o tom, zda a který ze žalovaných uzavíral smlouvu s úmyslem porušit zákon, jestliže soud především výsledkem účastníků zjistí okolnosti, z nichž lze usuzovat na to, zda plátce mohl spoléhat, že jízda je nebo bude organizací řádně vyfakturována, přičemž ovšem je třeba hodnotit věrohodnost údajů vyslychaného účastníka.

Obdobně bývají nedostatečně zjišťovány skutečnosti dokládající uzavření smlouvy s úmyslem porušit zákon v případech, když na sebe někdo převedl koupí nebo i darem věc získanou rozkrádáním majetku v socialistickém vlastnictví. Rozsudky v těchto věcech, i když mívají oporu v rozsudku trestním, bývají až příliš stručné i v jiných směrech, takže z nich mnohdy není dostatečně jasný skutkový děj.

Ve věci sp. zn. 10 C 45/74 okresního soudu v Chebu je sice i u kupujícího dovozován úmysl, ale ne zcela přiléhavě slovy, že mohla vědět, že jde o věc odcizenou (což by postačovalo jen k dovození nevědomé nedbalosti, nikoliv však přímého či nepřímého úmyslu). V další části odůvodnění však již soud alespoň dodatečně odůvodňuje nepřímý úmysl slovy, že kupující muselo být zřejmé, že prodávající nemohl být oprávněn vlastníkem krmné směsi a že si ji mohl opatřit pouze nezákonným způsobem.

Ve věci sp. zn. 11 C 431/73 okresního soudu v Mostě, kde jeden žalovaný koupil od druhého žalovaného poukázky na motorovou naftu, vycházel soud prvního stupně, který žalobě vyhověl, z trestního rozsudku (ohledně prvního žalovaného) a z doznání obou, aniž využil možnosti argumentovat především tím, že poukázky na motorovou naftu, jimiž disponují organizace, nemohly být v konkrétním případě předmětem smluvního převodu mezi občany (jak na to správně poukazoval prokurátor v žalobě).

Úmysl porušit zákon nebývá dostatečně přesvědčivě odůvodněn ani u těch, kdo koupili pašované zboží.

Okresní soud v Mostě ve věci sp. zn. 8 C 1472/73 cituje obranu kupujícího, že jednal v dobré víře, když kupoval polokošile, a že nemohl vědět, že pocházejí z nelegálních zdrojů; s touto obranou se

však nijak nevypořádává a argumentuje pouze neplatností smlouvy, „protože zboží pochází z nelegálních zdrojů a bylo prodávané spekulativním způsobem“. Jakékoliv odůvodnění úmyslu u kupujícího chybí ve věcech téhož soudu sp. zn. 8 C 1473/73, 8 C 1481/73 i dalších.

Problémy nejen při prokazování úmyslu účastníků smlouvy porušit jejím uzavřením zákon, ale i při posuzování, zda jde o smlouvu platnou či neplatnou, vznikají ve věcech, kde si občané dávají provést různé řemeslnické práce od jiných občanů. V těchto případech je nutno zjišťovat všechny významné okolnosti: vzájemný vztah účastníků smlouvy, zda byl zpracováván jen poctivě získaný materiál, zda byla práce provedena bezplatně nebo alespoň za odměnu odpovídající osobnímu přičinění a zda i jinak mohlo jít o jednání, které je v souladu s pravidly socialistického soužití a které by mohlo být posuzováno jako občanská výpomoc ve smyslu ustanovení § 384 a násl. o. z. Nejsou-li uvedené předpoklady dány u obou účastníků, např. provádí-li jeden z nich takovou práci v rámci soustavnější výdělečné činnosti, nemůže jít o občanskou výpomoc, nýbrž o neplatnou smlouvu postižitelnou sankcí podle ustanovení § 457 odst. 2 o. z. Byl-li některý účastník v této souvislosti již trestně postižen, je třeba v každém jednotlivém případě zkoumat důsledky tohoto trestního postihu z hlediska ustanovení § 39 o. z.

Při posuzování těchto případů je třeba uvážit, že tzv. melouchaření (vyvolané i nedostatky v úrovni služeb) dává příležitost různým nepoctivým získávat vysoké vedlejší příjmy na úkor občanů a často i na úkor majetku v socialistickém vlastnictví. Je proto třeba citlivě diferencovat mezi jednotlivými případy a pečlivě zjišťovat i příčiny, jež k takové činnosti vedly.

Teprve je-li prokázáno, že šlo o neplatnou smlouvu, lze se zabývat otázkou úmyslu porušit smlouvou zákon. U toho, kdo práce poskytuje, bývá zpravidla tento úmysl prokázán na podkladě týchž skutečností, které vedly k závěru o neplatnosti smlouvy; u jeho zákazníka je však obvykle nutno zabývat se blíže jeho vědomím a představami o obsahu a povaze smlouvy, aby bylo možné dovodit, že nejde jen o nedbalost, ale o přímý či nepřímý úmysl.

V takových případech bývá odůvodňován úmysl v rozhodnutích soudů velmi kuse a nepřesvědčivě, aniž soud alespoň argumentoval zjištěním, že příjemce práce věděl, že jeho případ je jen jedním z mnoha jiných, a že tedy musel počítat s tím, že jde o činnost přesahující rámce občanské výpomoci.

V rozsudku ve věci sp. zn. 6 C 148/73 okresního soudu ve Svitavách je sice citován § 457 odst. 2 o. z., ale není nijak blíže odůvodněn úmysl porušit zákon u zákazníků „meloucháře“, ač u některých šlo o poměrně nízké částky zaplacené za klempířské práce včetně materiálu § 130,- Kčs, 150,- Kčs apod. Jen u jednoho ze žalovaných, u něhož šlo o vzájemnou výpomoc, hodnotil soud právní vztah jako občanskou výpomoc a žalobu zamítl, u ostatních pouze dovozoval, že uzavírali smlouvy s vědomím toho, že jde o obcházení předpisů. V žalobním přednesu v této věci bylo sice zdůrazněno, že zákazníci věděli, že R. D. nemá zvláštní povolení správního orgánu, to však samo o sobě nestačí k vyvrácení případné obrany, že šlo o občanskou výpomoc, a že nejde o porušení zákona.

V praxi soudů není jednotný názor na postavení prokurátora při uplatňování návrhu podle ustanovení § 457 odst. 2 nebo 3 o. z.

Ustanovení § 457 odst. 2, 3 o. z., které je především hmotněprávním předpisem, dává prokurátorovi zvláštní oprávnění k podání návrhu, jež nepramení ani z účasti prokurátora na určitém hmotněprávním vztahu, ale ani z odpovídajícího hmotněprávního vztahu mezi účastníky neplatné nebo zrušené smlouvy. Mezi těmito účastníky smlouvy totiž zákon stanoví jen jejich vzájemnou restituční povinnost podle ustanovení § 457 odst. 1 o. z., nikoliv však, že by část nebo celé plnění mělo připadnout státu. Teprve návrhem prokurátora podle ustanovení § 457 odst. 1 o. z., nikoliv však, že by část nebo celé plnění mělo připadnout státu. Teprve návrhem prokurátora podle ustanovení § 457 odst. 2 nebo 3 o. z. je dán podnět k užití této zvláštní sankce, znamenající důsledné

uplatnění čl. VII zásad občanskoprávních vztahů občanského zákoníku, aby nikdo nezneužíval svých práv proti zájmům společnosti nebo spoluobčanů a aby se na úkor spoluobčanů neobohacoval. Prokurátor takovým návrhem dovršuje uplatnění celospolečenského zájmu v souladu se svým obecným posláním strážce socialistické zákonnosti, vyplývajícím z ustanovení § 1 odst. 1 zákona č. 60/1965 Sb. o prokuratuře (v plném znění vyhlášením pod č. 20/1970 Sb.).

Poslání prokurátora jako strážce socialistické zákonnosti výslovně v oblasti občanského procesního práva zdůrazňuje ustanovení § 35 odst. 2 o. s. ř., a to pro řízení, které bylo zahájeno podáním návrhu prokurátora, nebo v němž prokurátor vstoupil do řízení podle ustanovení § 35 odst. 1 o. s. ř.

Ve věcech návrhů na připadnutí plnění státu však nejde o řízení zahájené podle ustanovení § 35 o. s. ř. Nejde totiž o právo, které by mohl uplatnit některý z účastníků hmotněprávního vztahu, jak to zákon předpokládá u návrhů na zahájení řízení podle ustanovení § 35 odst. 1 o. s. ř. (srov. rozhodnutí uveřejněné pod č. 51/1966 Sbírky rozhodnutí a sdělení soudů ČSSR). V důsledku toho pak platné procesní právo neumožňuje posoudit postavení prokurátora v řízení o návrhu podle ustanovení § 457 odst. 2, 3 o. z. jinak než jako postavení účastníka, tedy v tomto případě jako navrhovatele (žalobce), a to ve smyslu ustanovení § 90 o. s. ř.; účastníky neplatné smlouvy je třeba považovat za odpůrce (žalované).

Je věcí úvahy prokurátora, kterou soud nepřezkoumává, proti komu žalobu uplatní. V praxi dochází k tomu, že prokurátor nepodává obvykle žalobu proti těm účastníkům, u nichž nepovažuje za nutné uplatnit výchovné působení soudního řízení. Soud sice nemá možnost přibrat přímo do řízení další účastníky smlouvy, a to ani jako vedlejší účastníky, neboť ti mohou vstoupit do řízení jen z vlastního podnětu nebo na výzvu některého z účastníků učiněnou prostřednictvím soudu (§ 93 odst. 2 o. s. ř.); může ovšem v tomto smyslu účastníky řízení poučit (§ 5 o. s. ř.).

V souvislosti s otázkou postavení účastníků neplatné smlouvy v řízení o návrhu prokurátora podle ustanovení § 457 odst. 2, 3 o. z. vzniká mnohdy otázka, jaký je vztah mezi vzájemnou restituční povinností všech účastníků neplatné smlouvy (§ 457 odst. 1 o. z.) a mezi výrokem soudu, že část nebo celé plnění z jedné či obou stran připadá státu.

Zákon jen v ustanovení § 457 odst. 3 o. z. výslovně zdůrazňuje restituční povinnost nepoctivého účastníka neplatné smlouvy vůči poctivému. Z toho však neplyne, že v jiných případech je vzájemná restituční povinnosti nezávislá na tom, co je přikázáno státu, že státu se přikazuje i plnění navíc nad vzájemnou restituční povinností účastníků neplatné smlouvy. Z celého znění ustanovení § 457 odst. 1, 2 a 3 o. z., zejména z textové návaznosti odstavce druhého na odstavec první tohoto ustanovení, i z toho, že státu má připadnout i podle odstavce druhého téhož ustanovení část nebo celé plnění, nikoliv tedy něco, co je od hodnoty plnění odvozeno, a konečně i ze samotného výrazu „připadá“ státu, jenž nevyjadřuje jiný důsledek než např. výraz „propadá“, nutno usuzovat, že výrok o přikázání plnění nebo jeho části je vždy zásahem do vzájemné restituční povinnosti; takto se snižuje, popřípadě zcela ruší restituční povinnosti toho, jenž ze smlouvy přijal plnění, které připadá státu. To platí i tehdy, došlo-li již k vzájemné restituci před rozhodnutím soudu o přikázání státu (jak ještě dále o tom bude zmínka), jen s tou modifikací, že v takovém případě lze uložit, aby vydal státu přikázané plnění ten, kdo vrácené plnění již přijal (za předpokladu, že byl účastníkem řízení).

Ani to však nic nemění na shora uvedeném závěru, že bez dalšího procesního úkonu prokurátora, popřípadě bez vstupu dalšího účastníka smlouvy do řízení jako vedlejšího účastníka, nemůže soud sám okruh účastníků rozšiřovat.

Pochybnosti vznikly v praxi soudů také o otázce účasti státu v řízení podle ustanovení § 457 odst. 2, 3 o. z. Nutno však jednoznačně dovodit, že stát účastníkem v tomto řízení není, a to z úvahy, že soud v rozhodnutí o návrhu prokurátora podle ustanovení § 457 odst. 2, 3 o. z., pokud návrhu vyhovuje,

vyslovuje, že část nebo celé plnění, které by jinak podle zákona mělo být vráceno v důsledku neplatnosti smlouvy účastníkům (§ 457 odst. 1 o. z.), připadá státu a teprve právní mocí takového rozhodnutí dochází k právnímu vztahu státu k účastníkům smlouvy.

Na této úvaze nic nemění poměrně častá praxe soudů, že obvykle po výroku rozsudku o tom, že plnění nebo jeho část připadá státu, následuje další výrok rozsudku, ukládající žalovanému, aby zaplatil ve lhůtě to, co státu podle konstitutivního výroku připadlo. Pro vyslovení takovéto povinnosti není třeba účasti státu v řízení. Proti takovým výrokům na plnění nelze mít námitek, třebaže ze znění ustanovení § 457 odst. 2, 3 o. z. přímo nevyplývají (určitou oporu mají ve výrazu „připadá“), protože účelně usnadňují a urychlují realizaci nároku státu, aniž je třeba dalšího zvláštního soudního sporu, v němž by teprve stát, zastoupený finančním odborem příslušného ONV, volně neplnil již na podkladě konstitutivního výroku o tom, co připadá

Otázkou, zda lze či nelze povolit pro plnění připadlé státu splátky (nebo delší než zákonnou třídní lhůtu), zabýval se již bývalý Nejvyšší soud např. v rozsudku sp. zn. 2 Cz 59/68 a dospěl k závěru, že povolení splátek ani tu nelze vyloučit, a to i při výjimečnosti povolení splátek v těchto případech, kdy je dán společenský zájem na tom, aby sankce rozsudkem ukládaná byla co nejdříve realizována.

Povaha nároku, o němž soud k návrhu prokurátora rozhoduje, bude zpravidla jedním z důležitých hledisek pro posouzení, zda použití ustanovení § 160 odst. 1 o. s. ř. o splátkách není v rozporu se společenským zájmem, aby sankce rozsudkem ukládaná byla co nejdříve realizována. Povolení splátek není zcela vyloučeno ani zněním ustanovení § 18 vyhlášky č. 104/1966 Sb., které dává určitá oprávnění orgánům státu v oboru správy národního majetku. Soud je povinen posoudit otázku splátek nejen z hlediska povahy pohledávky a poměrů povinného, ale i z hlediska budoucího subjektu práva.

Nejasnost podstaty řízení o návrhu prokurátora podle ustanovení § 457 odst. 2, 3 o. z. vede někdy také k tomu, že soud vysloví pouze výrok na plnění ve prospěch státu, aniž především výrokem rozsudku vysloví, že část nebo celé plnění připadá státu.

Z povahy řízení o návrhu prokurátora podle ustanovení § 457 odst. 2, 3 o. z. také vyplývá, že až do právní moci výroku rozsudku o tom, co připadá státu, nemůže být žalovaný v prodlení s plněním vůči státu, takže mu nelze ukládat pro toto období povinnost platiti úroky z prodlení (§ 85 odst. 2 o. z.).

Konečně je třeba poukázat vzhledem ke zjištěným častým pochybením soudů, že toto řízení je věcně osvobozeno od soudního poplatku (§ 11 odst. 1 písm. f/ zákona č. 116/1966 Sb.).

V souvislosti s problematikou věcí, v nichž podává návrh prokurátor (§ 457 odst. 2, 3 o. z.), vzniká též otázka, zda a kdy může soud v takových případech schválit uzavřený smír. Teprve výrokem soudu o tom, že plnění nebo jeho část připadá státu, vzniká na straně účastníků neplatné smlouvy povinnost plnit vůči státu a na straně státu pak odpovídající nárok, přičemž stát, jak již bylo řečeno, není ještě účastníkem tohoto řízení a ani prokurátor nemá oprávnění zastupovat stát při uzavírání smíru.

Ve věcech, v nichž oprávněným žalobcem je již na základě zákonného nároku (např. ve smyslu ustanovení § 453 a § 456, věta druhá, o. z.) stát, zastoupený finančním odborem příslušného ONV, lze smír uzavírat, ovšem za předpokladu, že je stát řádně při uzavření smíru zastoupen (srov. instrukci ministerstva spravedlnosti z 18. 9. 1964 č. j. 991/1964 - L, uveřejněnou v částce 10/1964 Sbírký instrukcí a sdělení ministerstva spravedlnosti). Takovým zástupcem není prokurátor, a to ani v případech, kdy podal žalobu podle ustanovení § 35 odst. 1 o. s. ř.

Bylo třeba zabývat se také otázkou, zda a do jaké míry jsou soudy vázány návrhem prokurátora podle

ustanovení § 457 odst. 2, 3 o. z.

Soud při vyřizování návrhu prokurátora podaného podle ustanovení § 457 odst. 2, 3 o. z. může a musí přezkoumat, zda jsou dány základní předpoklady pro vyhovění takovému návrhu (tj. existence neplatné smlouvy, úmysl porušit uzavřením smlouvy zákon a alespoň částečné poskytnuté plnění, byť i jen jednou ze smluvních stran), přezkoumává také včasnost podání návrhu prokurátora (je-li namítáno promlčení) a přezkoumává i to, zda návrh prokurátora je podložen rozsahem již poskytnutého plnění a zda požadavek peněžité náhrady místo jiného plnění má podklad v ustanovení § 458 odst. 1, věta druhá, o. z.; přezkoumává také správnost nároku na úroky z prodlení a popřípadě i zákonnost jiných požadavků.

Jde však také o to, zda mimo rámec uvedených oprávnění může soud na základě vlastní úvahy vyslovit, že státu připadá méně, než navrhl prokurátor.

Při rozhodování o návrhu prokurátora podle ustanovení § 457 odst. 2 nebo 3 o. z. na případnutí plnění státu nejde o sporný hmotněprávní vztah mezi prokurátorem (popřípadě státem) a žalovanými, při němž by bylo zásadně třeba vyhovět zcela žalobní žádosti a přisoudit celý požadovaný nárok, jestliže je prokázáno žalobní tvrzení. Po procesní stránce nejde totiž o žádný z příkladmo vypočtených případů uvedených v ustanovení § 80 písm. a/ až c/ o. s. ř. Slovní znění zákon (slovo „může“) přiznává soudu právo zvážit důvodnost návrhu prokurátora na rozsah plnění, jež má připadnout státu. Na tom nic nemění poněkud odchylná formulace důvodové zprávy k občanskému zákoníku, která slovo „může“ spojuje s oprávněním prokurátora. Pokud pak v ustanovení § 457 odst. 2, 3 o. z. nejsou uvedena hlediska pro úvahu soudu, v jakém rozsahu v rámci návrhu prokurátora má být sankce použita, nelze přehlédnout, že slovo „může“ neznamená libovůli soudu, nýbrž povinnost zhodnotit okolnosti případu a účelnost zákonem stanoveného opatření. Nejde tu také o zmírňovací právo soudu, jak je upraveno např. v ustanovení § 450 o. z.

Je nepochybné, že prokurátor návrhem podle ustanovení § 457 odst. 2, 3 o. z. uplatňuje zvláštní represivní a výchovnou sankci, kterou má být ve smyslu čl. VII o. z. odčerpán neoprávněný majetkový prospěch získaný na úkor společnosti nebo spoluobčanů. Tato sankce znamená zásah do vzájemné restituční povinnosti účastníků neplatné smlouvy (§ 457 odst. 1 o. z.) a modifikuje ji v tom směru, že z ní zůstane jen povinnost vzájemně si vrátit tu část plnění ze smlouvy, která nebyla postižena výrokem soudu o případnutí plnění státu. Proto je nepřijatelný argument, že by poctivý účastník smlouvy zůstal obohacen.

Je tedy správné, jestliže soudy v případech, kdy výsledky řízení odůvodňují podání návrhu prokurátora podle ustanovení § 457 odst. 2, 3 o. z. co do důvodu i výše, uvažují ještě z hlediska účelu navrhované sankce, do jaké míry je třeba vyhovět návrhu prokurátora. Při úvahách o účelu sankce v konkrétním případě a její společenské potřebě přihlížejí soudy přitom k okolnostem případu, k závažnosti porušení zákona, k rozsahu obohacení, k osobním poměrům účastníků, k možnostem jejich převýchovy a k jiným důležitým skutečnostem.

Závislost vzájemného restitučního nároku účastníků neplatné smlouvy podle ustanovení § 457 odst. 1 o. z. na výroku soudu o tom, co z plnění připadá státu, neznamená, že již provedená restituce plnění vylučuje možnost přikázat toto plnění státu.

V takových případech může prokurátor navrhnout, aby státu připadlé plnění vydal ten, kdo již vrácené plnění převzal. To plyne i ze znění ustanovení § 457 odst. 1 o. z. a na něj navazujícího znění ustanovení § 457 odst. 2, 3 o. z., podle něhož není rozhodný nějaký výsledný majetkový prospěch účastníků smlouvy, nýbrž se ukládá povinnost vrátit vše, co podle smlouvy účastníci dostali, tj. původně přijaté plnění. Z toho, co již bylo řečeno o dispozicích cizími věcmi, vyplývá, že při vyřizování návrhu prokurátora podle ustanovení § 457 odst. 2, 3 o. z. není důvodu odečítat to, co bylo

uhrazeno v rámci náhrady škody jinému subjektu než účastníku neplatné smlouvy. K náhradě škody, její včasnosti a způsobu lze nejvýše přihlídnout při úvaze o účelnosti sankce.

Nesprávná je proto úvaha v rozhodnutí ve věci sp. zn. 10 C 770/73 okresního soudu v Děčíně, odůvodňující zamítnutí návrhu prokurátora tím, že žalovanému nevznikl neoprávněný majetkový prospěch, když „černou“ jízdu buldozerem uhradil organizaci.

III.

V praxi je třeba se zabývat i otázkami způsobu a rozsahu vydání neoprávněného majetkového prospěchu. Jde tu o výklad zejména ustanovení § 458 a § 459 o. z.

Krajský soud v Českých Budějovicích např. správně k problematice vypořádání hodnot vynaložených na cizí nemovitost zdůraznil, že v takových případech je pohledávkou z neoprávněného majetkového prospěchu nikoliv hodnota vynaložených prostředků, nýbrž rozdíl mezi hodnotou domku před adaptací a po ní, protože podle ustanovení § 458 odst. 1, věta první, o. z. musí být vydáno vše, co bylo neoprávněně získáno. V rozhodnutí uveřejněném pod č. 6/1972 Sbírky soudních rozhodnutí a stanovisek je sice zmínka o vynaložených nákladech, ale z toho důvodu, že v řešené věci bylo třeba zjistit řádně právní vztah mezi rodiči a mladými manžely a právní důvod toho, co bylo vynaloženo na nemovitost rodičů, přičemž bylo uvažováno např. o naturálním uhrazování náhrady za užívání bytu, o darování peněžitých částek, o půjčce, o občanské výpomoci či plnění z jiného právního důvodu. Lze ještě dodat, že pro řádné zjištění právního vztahu je obvykle třeba také rozklíčovat, šlo-li jen o údržbu či o rozšíření stavby nebo o změnu ve vybavení.

S ohledem na možnost častějšího výskytu takových sporů, jakož i jejich závažnost a obtížnost, je třeba zdůraznit ve smyslu shora citovaného rozhodnutí zvláště naléhavý požadavek co nepečlivějšího objasnění skutečného právního vztahu v těchto věcech, aby nedošlo k nesprávnému posouzení podle ustanovení § 454 o. z. (což by mělo za následek jiné vyčíslení nároku) v případech, v nichž by chyběly předpoklady použití tohoto ustanovení, tj. existence právní povinnosti žalovaného ke konkrétnímu plnění, které vynaložil žalobce za něho, jakož i neexistence takové právní povinnosti k plnění na straně žalobce. Jen za předpokladu správného posouzení věci lze dojít i ke správnému vyčíslení pohledávky.

Městský soud v Praze i krajský soud v Ústí nad Labem např. s ohledem na ustanovení § 76 o. z., které dopadá plně na případ vrácení plnění podle ustanovení § 457 odst. 1 o. z., správně poukázaly na to, že je třeba soudním rozhodnutím zajistit vzájemnou vázanost pro plnění obou smluvních stran.

Nejvyšší soud ČSR v rozsudku sp. zn. 3 Cz 49/74 k této otázce např. uvedl, že nárok žalobce na vrácení kupní ceny je nárokem podmíněným ze zákona závazkem vrátit žalovanému to, co se mu dostalo od žalovaného za kupní cenu, jejíž vrácení se domáhá; jinak by totiž byl i nadále bezdůvodně obohacen (v rozporu s ustanovením § 457 odst. 1 o. z.), když podle tohoto ustanovení je každý z účastníků neplatné nebo zrušené smlouvy povinen vrátit druhému účastníku vše, co podle ní dostal. Pokud žalobní návrh sám nebo ve spojení se vzájemným návrhem žalovaného neumožňuje soudu, aby vzájemnou vázanost nároků mohl vyjádřit ve výroku rozsudku, je soud povinen dát účastníkům potřebné poučení (§ 5 o. s. ř.). Kdyby přes dané poučení nebyl návrh ani vzájemný návrh upraven, nemohl by soud návrhu se zřetelem k jeho uvedené podmíněnosti vyhovět.

Pouze v případě, že obě plnění byla peněžitá, provede soud vzájemné zúčtování obou neoprávněných majetkových prospěchů a k takovému postupu není třeba ani vzájemné žaloby ani projevu směřujícího k započtení.

Jestliže tedy jde o vrácení vzájemných peněžitých plnění z neplatné smlouvy, je třeba po vzájemném

zúčtování těchto plnění uložit plnění rozdílu jednomu z účastníků. Jestliže pak jedno z plnění je nepeněžitě, je třeba formulací výroku zajisti vzájemnou vázanost plnění (např. slovy „žalovaný je povinen zaplatit proti vydání...“ nebo „... proti povinnosti...“). Jinak by vydané rozhodnutí jako podklad pro soudní výkon rozhodnutí nesplňovalo podmínky pro postup podle ustanovení § 262 odst. 1 o. s. ř. při provádění soudního výkonu rozhodnutí.

V praxi soudů nepůsobí obtíže výklad ustanovení § 458 odst. 2 o. z. o vydání užitků z neoprávněného majetkového prospěchu, pokud ten, kdo prospěch získal, nebyl v dobré víře, ani posouzení náhrady nutných nákladů ve smyslu ustanovení § 458 odst. 3 o. z. tomu, kdo neoprávněný majetkový prospěch získává.

Může např. v této souvislosti vznikat otázka, zda náhrada nutných nákladů ve smyslu ustanovení § 453 odst. 1 o. z. se vůbec vztahuje na toho, do zatajoval nález a nesplnil svou občanskou povinnost nalezenou věc buď vrátit tomu, kdo ji ztratil, a není-li to možné, hlásit nález bez zbytečného odkladu místnímu národnímu výboru (§ 453 odst. 1, věta druhá, o. z.). To však nelze ze znění zákona jednoznačně dovodit; naopak obdobné ustanovení § 458 odst. 3 o. z. takovému záměru nesvědčí.

Nepřichází dále v úvahu (vede úvahy soudu o potřebném rozsahu represivní sankce podle ustanovení § 457 odst. 2, 3 o. z.) snížení ukládané povinnosti, ať již z důvodů zavinění toho, komu se prospěch vydává, nebo pro poměry toho, kdo prospěch vydává.

Vzhledem k platné právní úpravě, která v ustanovení § 74 odst. 1, 3 o. z. připouští mimo případ dohody účastníků solidaritu jen tam, kde je to stanoveno právním předpisem, nutno zdůraznit, že mezi ustanoveními o neoprávněném majetkovém prospěchu není zvláštní předpis o možnosti uložit solidární povinnost soudním výrokem (obdobný např. ustanovení § 438 odst. 2 o. z., jež se týká náhrady škody). Nelze tedy při rozhodování o vydání neoprávněného majetkového prospěchu založit solidární povinnost soudním výrokem tam, kde nebyla podložena zvláštním předpisem v jiné části občanského zákoníku (např. § 138 odst. 2, § 145 odst. 2

Nesprávný je však také postup okresního soudu v Liberci ve věci sp. zn. 15 C 175/73, v níž byl schválen smír o vzájemném vrácení plnění z neplatné smlouvy, přičemž žalovaní se zavázali k zaplacení částky společně, nikoliv však nerozdílně, aniž bylo vyjádřeno, jakými podíly.

Solidarita tu sice mohla být při smíru smluvena, avšak bez jejího řádného vyjádření platí v pochybnostech závazek rovnými podíly.

IV.

Výklad zvláštní úpravy promlčení práva na vydání neoprávněného majetkového prospěchu podle ustanovení § 107 odst. 1, 2 o. z. nepůsobí v soudní praxi zpravidla obtíže. V některých případech neoprávněného majetkového prospěchu dochází však k potížím při výkladu počátku subjektivní i objektivní promlčecí lhůty.

Je tomu tak např. u žalob o vrácení peněžitých částek poskytnutých v souvislosti se zamýšlenou koupí nemovitosti nebo ojetých aut či jiných věcí (nazývaných účastníky smlouvy někdy „zálohami“).

Např. ve věci okresního soudu Brno-venkov sp. zn. 6 C 3/73, byla žaloba o vrácení neoprávněného majetkového prospěchu zamítnuta z důvodu promlčení, přičemž soud prvního stupně uvažoval jako počátek subjektivní promlčecí lhůty dobu, kdy z uzavření kupní smlouvy sešlo, odvolací soud pak následující dne po zaplacení jednotlivých částek (když nevycházel z toho, že kupní smlouva ještě nevznikla, nýbrž z toho, že byla neplatná pro nedostatek písemné formy). Takové posouzení bez spolehlivých skutkových podkladů není však postačující.

Správně naopak ve věci okresního soudu v Prostějově sp. zn. 4 C 46/73 odvolací soud doplňoval řízení, aby co nejuplněji zjistil skutečný právní důvod plnění jednotlivých částek a v souladu s výsledky dokazování posuzoval pak dílčí plnění jako půjčky budoucímu podateli, které měly být vráceny srážkou kupní ceny při prodeji

Jak vyplývá již z uvedených rozdílných názorů i z rozdílnosti jednotlivých případů, nelze k otázce počátku promlčení u částek poskytnutých v souvislosti s připravovanou kupní smlouvou dát jednoznačný návod k řešení. Právě s ohledem na různost případů různé záměry účastníků a jejich prokazatelné projevy je třeba vždy co nejuplněji zjistit skutečný stav věci, tj. úmysl a projevy účastníků, obsah jejich dosavadního jednání, důvody, pro které ze zamýšlené kupní smlouvy sešlo apod., aby bylo možné posoudit, jaký byl skutečný právní důvod platby, zda tento právní důvod zanikl a kdy.

Obtíže v praxi působí výklad promlčení nároku na vydání plnění v případech neplatných smluv, jimiž mělo být převedeno vlastnictví.

Nutno především uvést, že prakticky nepřichází v úvahu výlučná určovací žaloba jednoho z účastníků smlouvy na její neplatnost v případech, kde již došlo ke vzájemnému plnění a kde lze tedy žalovat na vzájemné vrácení plnění. Ostatně podání žaloby o určení nemá žádný vliv na počátek a běh promlčení.

Ve věci sp. zn. 4 C 226/72 okresního soudu v České Lípě rozhodl soud k návrhu kupujících určovacím výrokem o neplatnosti kupní smlouvy o převodu nemovitosti pro předražení. Tento výrok rozsudku nabyt právní moci a stal se podkladem pro další spor o vrácení kupní ceny, vedený u okresního soudu v Karlových Varech pod sp. zn. 17 C 248/73. Bylo však povinností okresního soudu v České Lípě žalobce řádně ve smyslu ustanovení § 5 o. s. ř. poučít o možnosti změny určovací žaloby na žalobu o plnění, a pokud by ke změně žaloby nedošlo, rozhodnout o důvodnosti určovací žaloby z hlediska naléhavého právního

Nárok kupujícího na vrácení kupní ceny pro neplatnost kupní smlouvy není však ohrožen ani později podanou žalobou prodávajícího, jíž se domáhá vrácení prodané věci, ať tato neplatnost byla již konstatována jiným rozhodnutím nebo má být řešena jako otázka

Nárok na vrácení kupní ceny z neplatné nebo zrušené smlouvy je ze zákona podmíněn ve smyslu ustanovení § 457 odst. 1 a § 76 o. z. tím, že jde o vzájemnou restituční povinnost. To platí i pro opačné případy, kde by prodávající žaloval na vrácení prodané věci. I takovéto žalobě by soud mohl vyhovět jen tehdy, kdyby ve výroku rozsudku mohl vyjádřit synalagmatický závazek obou účastníků neplatné či zrušené smlouvy k vrácení plnění z obou stran.

B

Neoprávněný majetkový prospěch podle zákoníku práce 2)

I.

Úprava neoprávněného majetkového prospěchu v ustanovení § 243 odst. 2 zák. práce má užší rozsah než úprava téhož institutu obsažená v ustanoveních § 451 až § 459 o. z.

Podle ustanovení § 243 odst. 2 zák. práce je neoprávněným majetkovým prospěchem jen prospěch získaný plněním bez právního důvodu nebo plněním z neplatného právního úkonu. Pod pojem plnění bez právního důvodu je tu třeba zahrnout i případy, kdy původně právní důvod byl dán, ale později odpadl. Užší rozsah neoprávněného majetkového prospěchu v zákoníku práce vyplývá z toho, že neoprávněný majetkový prospěch podle zákoníku práce musí mít původ v pracovněprávním vztahu

mezi pracovníkem a zaměstnavatelskou organizací, takže další případy upravené občanským zákoníkem (prospěch získaný z nepoctivých zdrojů, ponechání si věci nalezené, přisvojení věci opuštěných nebo skrytých nebo splnění za jiného) v pracovněprávních vztazích nepřichází v úvahu.

Je ovšem třeba konstatovat, že zákoník práce nemá obdobné ustanovení jako ustanovení § 455 odst. 1 o. z., podle něhož za neoprávněný majetkový prospěch se nepovažuje, bylo-li přijato plnění promlčeného dluhu nebo dluhu neplatného jen pro nedostatek formy, ačkoliv tyto případy se mohou vyskytovat i v pracovněprávních vztazích. To, že přijetí plnění promlčeného dluhu není neoprávněným majetkovým prospěchem, dá se dovodit i pro oblast pracovněprávních vztahů z ustanovení čl. II zák. práce, podle něhož výkon práv a povinností musí být v souladu s pravidly socialistického soužití, i z obecné právní zásady, že totiž promlčený nárok nezaniká, nýbrž zaniká pouze možnost jej soudně uplatnit. Pokud jde o druhý případ upravený v ustanovení § 455 odst. 1 o. z., že totiž za neoprávněný majetkový prospěch se nepovažuje přijetí plnění dluhu neplatného jen pro nedostatek formy, je pak v širším rozsahu upraven ve prospěch pracovníka v ustanovení § 243 odst. 4 zák. práce. To je odůvodněno tím, že organizace má daleko větší možnosti zabránit (s využitím svého odborného aparátu) tomu, aby nedocházelo k neplatným právním úkonům, než pracovník.

Soudy si vždy neuvědomují, v kterých případech je nutno použít ustanovení § 243 odst. 2 zák. práce o neoprávněném majetkovém prospěchu. Jeho použití přichází v úvahu teprve tehdy, jestliže konkrétní právní vztah není upraven jinou speciální právní normou nebo smlouvou uzavřenou v rámci této zvláštní úpravy. Soudy podle výsledků průzkumu vykládají ustanovení zákona práce o neoprávněném majetkovém prospěchu někdy tak, že za něj považují každé nesplnění závazku ze smlouvy nebo ze zákona. To by ovšem znamenalo, že ustanovení ostatních předpisů o nesplnění závazků ze smlouvy či ze zákona jsou zbytečná.

Soudy např. považují za neoprávněný majetkový prospěch podle ustanovení § 243 odst. 2 zák. práce i nároky na vrácení náborových příspěvků či příspěvků na zapracování (viz vyhlášku č. 33/1974 Sb. o příspěvcích a náhradách, které se poskytují pracovníkům získaným nábořem prováděným národními výbory), nároky na vrácení náborových příspěvků podle vyhlášky č. 62/1970 Sb. o poskytování náborových příspěvků a jiných výhod dosídlencům ve vymezeném území pohraničí a podle výnosu federálního ministerstva zemědělství a výživy ze dne 30. 6. 1972, č. j. FM 20-887/72, o některých opatřeních k získání a udržení mladých pracovníků v zemědělství (viz oznámení o vydání obecných právních předpisů v částce 22/1972 Sb.), dále přeplatky náhrady mzdy za dovolenou (§ 106 odst. 3 a § 108 odst. 3 zák. práce) a nároky na vrácení stabilizačních půjček podle vyhlášky č. 137/1968 Sb. ve znění vyhlášky č. 14/1969 Sb. /3/

Účelem právní úpravy odpovědnosti za neoprávněný majetkový prospěch v zákoníku práce je zahrnout všechny takové případy, jejichž vyrovnání neumožňují jiná ustanovení upravující jednotlivé právní vztahy. Ustanovení zákoníku práce o neoprávněném majetkovém prospěchu nedopadá tedy např. na případy, kdy organizace se domáhá vůči pracovníkovi vrácení náhrady mzdy poskytnuté za dovolenou nebo její část, aniž pracovník ztratil nárok, anebo kterou čerpal, aniž mu na ni vznikl nárok (§ 108 odst. 3 zák. práce), a vrácení náborového příspěvku.

K tomu je třeba znovu zdůraznit, že institut neoprávněného majetkového prospěchu, ať už podle zákoníku práce nebo občanského zákoníku, sleduje ten cíl, aby v případech, kdy speciální zákonná norma nestanoví povinnost vrátit to, co někdo získal v rozporu se zákonem anebo s pravidly socialistického soužití, byla zjednána náprava (čl. III zák. práce čl. VI o. z.).

Typickými případy neoprávněného majetkového prospěchu podle zákoníku práce jsou ty případy, kdy organizace pracovníku plnila, ačkoliv nebyl dán právní důvod pro takové plnění, např. odškodnění pracovního úrazu, který pracovník ve skutečnosti neutrpěl, anebo když pracovník plnil bez právního

důvodu organizaci (§ 243 odst. 2 zák. práce). Jde např. o případy, kdy bylo plněno na úhradu schodku (§ 176 zák. práce), ačkoliv pracovník později prokázal, že schodek nezavinil (§ 176 odst. 3 zák. práce).

Okresní soud v Přerově pod sp. zn. 5 C 42/73 žalobě částečně vyhověl zejména s ohledem na skutečnosti zjištěné v trestním řízení (nezajištěné skladovací prostory apod.). Soud prvního stupně po právní stránce nárok žalobkyně nezhodnotil; učinil tak až odvolací soud ve zrušovacím rozhodnutí, když nárok žalobkyně zhodnotil jako nárok z neoprávněného majetkového prospěchu (§ 243 odst. 2 zák. práce) a věc vrátil soudu prvního stupně k doplnění po stránce skutkové.

Neoprávněným majetkovým prospěchem ve smyslu ustanovení § 243 odst. 3 zák. práce jsou neprávem vyplacené částky na mzdách, když k jejich výplatě došlo zpravidla omylem mzdové účtárny nebo z neznalosti příslušného mzdového předpisu apod. Je třeba zdůraznit, že může jít o neprávem vyplacené peněžité částky, všeho druhu, a nejen tedy z titulu mzdy. To se ovšem týká i částek, které organizace vyplatila pracovníkovi na základě pravomocného rozsudku, který byl později ke stížnosti pro porušení zákona zrušen. To, že pohledávka byla přisouzena soudním rozsudkem, na jejím charakteru nic nemění a není důvodu, pro který by částky vyplacené podle soudního rozsudku neměly podléhat režimu ustanovení § 243 odst. 3 zák. práce (srov. i rozhodnutí uveřejněné pod č. 49/1965 Sbírky rozhodnutí a sdělení soudů ČSSR).

Správně tedy rozhodl okresní soud v Pardubicích ve věci sp. zn. 5 C 1142/73, když zamítl žalobu organizace na vrácení přeplatku z titulu odškodnění pracovního úrazu, protože žalobce přijal plnění v dobré víře na základě pravomocného soudního rozsudku, jímž bylo určeno 20 % spoluzavinění na úrazu, a tento rozsudek byl později ke stížnosti pro porušení zákona zrušen a v novém rozsudku bylo určeno 50 %

Naproti tomu částky, které byly pracovníkovi vyplaceny na základě předběžného opatření, jež bylo později zrušeno z jiného důvodu než proto, že návrhu ve věci samé bylo vyhověno, nebo proto, že právo navrhovatele bylo uspokojeno, je příjemce povinen vždy vrátit. Nutno poukázat na povahu předběžných opatření, upravujících jen prozatímně poměry účastníků a neřešících s konečnou platností otázku opodstatněnosti jejich nároků. S jejich rušením nebo zánikem, dojde-li k němu z jiných důvodů než proto, že návrhu ve věci samé bylo vyhověno, nebo proto, že právo navrhovatele bylo uspokojeno, je spojena povinnost navrhovatele nahradit újmy tomu, komu předběžným opatřením vznikly (§ 77 odst. 3 o. s. ř.) včetně újmy vzniklé plněním uskutečněným na jeho základě.

Jako neoprávněný majetkový prospěch ve smyslu ustanovení § 243 zák. práce lze posuzovat i nesprávně vyplacené náhrady cestovních výdajů. Vyhlášku č. 96/1967 Sb. o cestovních, stěhovacích a jiných výdajích nelze považovat za zvláštní právní úpravu nároku, i když v jejím ustanovení § 28 odst. 2 se zdůrazňuje, že pracovník, který vyúčtování předkládá, odpovídá za úplnost a správnost údajů ve vyúčtování. Nesplnění této povinnosti má ovšem význam při posuzování dobré víry

Soudy při rozhodování o nárocích organizací na vrácení mzdových přeplatků apod. nevěnují náležitou péči zjišťování tzv. dobré víry pracovníka, tj. zda věděl nebo musil z okolností případu předpokládat, že jde o částky nesprávně nebo omylem vyplacené (§ 243 odst. 3 zák. práce).

Správně se však zabýval objasněním dobré víry pracovníka ve smyslu ustanovení § 243 odst. 3 zák. práce krajský soud v Ostravě ve věci sp. zn. 15 C 392/72 okresního soudu v Karviné. Žalobce tu v důsledku odškodnění pracovního úrazu pobíral od organizace rentu a byl povinen podle dohody o odškodnění hlásit organizaci případný nástup do zaměstnání. Tuto povinnost však nesplnil, a tak se stalo, že organizace mu platila rentu dále, ačkoliv jeho výdělek s plným invalidním důchodem přesahoval limit 2500,- Kčs, do kterého mu organizace měl a náhradu za ztrátu na výdělku doplňovat. Žalobě organizace bylo proto správně vyhověno.

Pokud je pracovníkovi poskytnuta záloha na mzdu a ta pak není kryta další provedenou prací (např. v důsledku absencí, skončení pracovního poměru apod.), nemůže tu jít o dobrou víru pracovníka (§ 243 odst. 3 zák. práce), neboť pracovník si musil být vědom toho, že jde jen o zálohu, která teprve později bude vyúčtována.

Zbytečně se však zabýval otázkou dobré víry krajský soud v Ostravě ve věci sp. zn. 30 C 306/72 okresního soudu v Ostravě, v níž šlo o nehlášení změny v rodinných poměrech rozhodné pro výši dané ze mzdy. Žalovaný je totiž i nadále u žalobce zaměstnán, takže organizace měla provést úhradu přeplatku podle ustanovení § 16, věta druhá, zákona č. 76/1952 Sb. srážkou ze mzdy, a to do tří let od výplaty mzdy. Pokud by organizace tuto lhůtu zmeškala, nemohla by se domáhat u soudu přeplatku ani žalobu z důvodu neoprávněného majetkového prospěchu (srov. rozhodnutí uveřejněné pod č. 52/1958 Sbírky rozhodnutí čs. soudů).

V souvislosti s ustanovením § 243 odst. 3 zák. práce je nutno se zmínit o charakteru jednorocní lhůty v tomto ustanovení uvedené. Jde o lhůtu promlčecí, neboť není uvedena mezi propadlými lhůtami, které jsou taxativně vypočteny v ustanovení § 261 odst. 2 zák. práce. Určité pochybnosti vzbuzuje otázka, kdy tato lhůta počne běžet. Podle ustanovení § 243 odst. 3 zák. práce může organizace požadovat vrácení neprávem vyplacených částek do jednoho roku ode dne, kdy zjistila, že částky byly nesprávně určeny nebo omylem vyplaceny, a nejdéle do tří let od jejich výplaty. Použito je tu téhož termínu jako v ustanovení § 46 odst. 3 zák. práce: „ode dne, kdy důvod výpovědi zjistila“. Nutno tedy vykládat ustanovení § 243 odst. 3 zák. práce o počátku běhu promlčecí lhůty shodně s výkladem ustanovení § 46 odst. 3 zák. práce o běhu prekluzivní lhůty tam uvedené.

V této souvislosti třeba připomenout závěr uvedený v rozhodnutí uveřejněném pod č. 64/1973 Sbírky soudních rozhodnutí a stanovisek: „Organizace zjistí důvod výpovědi tehdy, jakmile takový důvod zjistí kterýkoliv její pracovník, jenž je pracovníkovi, který pracovní kázeň porušil, služebně nadřízen, a je tedy oprávněn tomuto podřízenému pracovníku ukládat pracovní úkoly, organizovat, řídit a kontrolovat jeho práci a dávat mu k tomuto účelu závazné pokyny (vedoucí pracovník ve smyslu ustanovení § 9 odst. 3 zák. práce). Takový vedoucí pracovník, když zjistí porušení pracovní kázně, je pak povinen podle ustanovení § 74 odst. 1 písm. g/ zák. práce vyvodit z tohoto zjištění důsledky, to znamená, že pokud sám není oprávněn porušení pracovní kázně postihnout, oznámí to příslušnému pracovníku, který takovou pravomoc má“.

Nesprávně proto posoudil okresní soud v Opavě ve věci sp. zn. 6 C 380/72 běh promlčecí lhůty podle ustanovení § 243 odst. 3 zák. práce tak, že tato lhůta počala běžet až dnem, kdy se ředitel organizace dozvěděl o obsahu revizní zprávy. Počátek běhu promlčecí doby nastal již dnem, kdy revizní zpráva byla dána k dispozici organizaci a nikoliv až dnem, kdy se s jejím obsahem seznámil ředitel organizace.

Otázka promlčení podle ustanovení § 243 odst. 3 zák. práce byla řešena ve věci sp. zn. 9 C 427/73 okresního soudu v Karviné. Žaloba o vrácení přeplatku mzdy byla zamítnuta, když omyl ve výplatě mzdy byl zjištěn v r. 1971 a žaloba byla podána až v roce 1973. Soud prvního stupně ovšem přehlédl, že námitka promlčení nebyly vznesena, a dále, že pohledávka byla písemně uznána, takže tu lhůta činila deset let (§ 263 odst. 2 zák. práce).

Naproti tomu se neposuzují jako neoprávněný majetkový prospěch ve smyslu ustanovení § 243 odst. 2 zák. práce nároky týkající se náborového příspěvku podle § 4 dříve platné vyhlášky č. 57/1959 Ú. 1. (Ú. v.) a nyní podle § 4 vyhlášky č. 33/1974 Sb. o příspěvcích a náhradách, které se poskytují pracovníkům získaným nábořem prováděným národními výbory. Povinnosti vrátit poměrnou část příspěvku nebo celý příspěvek, skončí-li pracovní poměr před plynutím doby sjednané v pracovní smlouvě, je stanovena nejen v těchto vyhláškách (§ 9 dříve platné vyhlášky č. 67/1959 Ú. 1. a nyní § 12 vyhlášky č. 33/1974 Sb.), ale přímo i v pracovních smlouvách uzavíraných podle ustanovení § 5

zákona č. 70/1958 Sb. o úkolech podniků a národních výborů na úseku péče o pracovní síly a podle ustanovení § 10 a násl. vládního nařízení č. 92/1958 Sb., kterým se tento zákon provádí. Jde tu tedy o plnění, které je účastník, jenž porušil smlouvu, povinen poskytnout za to, že porušil smlouvu, a o plnění, které je povinen účastník v takovém případě poskytnout přímo podle speciální právní normy. Nelze tedy souhlasit s názorem, že povinnost vrátit tento náborový příspěvek je povinností vyplývající z neoprávněného majetkového prospěchu podle ustanovení § 243 odst. 2 zák. práce. Ustanovení shora uvedených předpisů odůvodňují totiž závěr opačný.

Soudy často v řízení nezjišťují, zda jsou dány všechny podmínky pro vrácení náborového příspěvku. Žalobám o vrácení náborového příspěvku vyhovují (anebo schvalují smíry, jimiž se pracovník zavázal vrátit náborový příspěvek) s tím, že se odvolají na uznávací prohlášení. K tomu je ovšem třeba poznamenat, že uznáním nevzniká ani právní domněnka existence závazku, jako tomu bylo dříve podle ustanovení § 297 zákona č. 141/1950 Sb. Je proto povinností soudu zjišťovat, zda byly podmínky pro vrácení poměrné části či celého náborového příspěvku (§ 9 odst. 2, 3 vyhlášky č. 67/1959 Ú. l. a nyní § 12 vyhlášky č. 33/1974 Sb.).

Okolnost zavinění se týká jen případů, kdy plnění podle vyhlášky č. 57/1959 Ú. l. byla poskytnuta do 30. 4. 1974, neboť 1. 5. 1974 nabyla účinnosti vyhláška č. 33/1974 Sb., jejíž ustanovení § 12 již nerozlišuje mezi skončením pracovního poměru bez viny pracovníka a okamžitým zrušením pracovního poměru z viny pracovníka a ukládá pro všechny případy předčasného skončení pracovního poměru povinnost vrátit poměrnou část náborového příspěvku.

V této souvislosti je třeba poukázat na rozhodnutí uveřejněné pod č. 23/1968 Sbírkou rozhodnutí a sdělení soudů ČSSR, které se zabývá tím, jak mají soudy postupovat při rozhodování o povinnosti vrátit náborový příspěvek podle ustanovení § 9 vyhlášky č. 57/1959 Ú. l. Totéž platí i o náborových příspěvcích a ostatních peněžních příspěvcích (nástupním, stabilizačním, novomanželském) poskytovaných podle výnosu federálního ministerstva zemědělství a výživy ze dne 30. 6. 1972, čj. FM 20-887/72, o některých opatřeních k získání a udržení mladých pracovníků v zemědělství (viz oznámení o vydání obecných prvních předpisů v částce 22/1972 Sb.). I v těchto normách je totiž stanoveno, za jakých podmínek se tyto peněžité příspěvky poskytují a za jakých podmínek je pracovník povinen je vrátit (příspěvek náborový, nástupní, stabilizační, novomanželský), a nemůže tedy jít o odpovědnost z neoprávněného majetkového prospěchu ve smyslu ustanovení § 243 zák. práce. I v těchto případech se soudy v rozporu s právní normou zpravidla spokojují uznávacím prohlášením a považují věc za neoprávněný majetkový prospěch ve smyslu ustanovení § 243 odst. 2 zák. práce. V těchto případech ostatně odůvodnění rozhodnutí soudu často postrádá právní

Např. ve věci sp. zn. 3 C 115/73 okresního soudu v Českém Krumlově šlo o žalobu státního statku o vrácení náborového příspěvku podle shora uvedených výnosů. Soud prvního stupně, aniž se zabýval příslušným ustanovením výnosu o případech, kdy pracovník není povinen příspěvek vracet (byl-li pracovní poměr skončen z důvodů uvedených v § 46 odst. 1 písm. a, b) , c/, d/ a v § 51 odst. 1 písm. b, c) , d/, e/ zák. práce), žalobě vyhověl s odůvodněním, že „jde o věc jednoduchou a nárok byl prokázán uznávacím prohlášením“. Soud rozhodoval dokonce v nepřítomnosti žalovaného.

Nesprávně postupoval také okresní soud v Berouně ve věci sp. zn. 6 C 104/73. V projednávané věci byl pracovní poměr skončen dohodou a soud prvního stupně vycházel z nesprávného názoru, že pracovník nemusí vracet příspěvek jen tehdy, by-li pracovní poměr skončen výpovědí z důvodů uvedených v § 46 odst. 1 písm. a, b) , c/, d/ a § v § 51 odst. 1 písm. b/, c/, d/, e/ zák. práce. Žalobě proto vyhověl, aniž zjišťoval, zda k dohodě o skončení pracovního poměru nedošlo právě z těchto důvodů.

Stejně tak nelze posuzovat jako neoprávněný majetkový prospěch ve smyslu ustanovení § 243 zák. práce nároky týkající se náborového příspěvku poskytnutého podle vyhlášky č. 62/1970 Sb., o

poskytování náborových příspěvků a jiných výhod dosídlencům ve vymezeném území pohraničí. I tato norma upravuje podrobně podmínky, za nichž se náborový příspěvek poskytuje a za nichž je povinen pracovník jej vrátit.

Neoprávněným majetkovým prospěchem podle ustanovení § 243 zák. práce není ani přijetí stabilizační půjčky, jestliže pracovník nesplní podmínku setrvání v pracovním poměru po dobu deseti let anebo stanoveného využití této půjčky. Podmínky jejího poskytnutí i jejího vrácení jsou přesně stanoveny ve vyhlášce č. 137/1968 Sb. ve znění vyhlášky č. 14/1969 Sb. /3/ o finanční úvěrové a jiné pomoci družstevní a individuální bytové výstavbě. Podobně nejsou neoprávněným majetkovým prospěchem podle ustanovení § 243 zák. práce ani nároky týkající se půjček přijatých na bytovou výstavbu podle ustanovení § 7 vyhlášky č. 162/1971 Sb. o fondu kulturních a sociálních potřeb.

V praxi soudů jsou někdy nesprávně považovány za neoprávněný majetkový prospěch ve smyslu ustanovení § 243 zák. práce i náhrady mzdy vyplacené za dovolenou, na niž nevznikl nárok, anebo na niž nárok zanikl. Jde o případy upravené v § 108 odst. 2, 3 zák. práce a v § 16 vládního nařízení č. 66/1965 Sb. 4) Podle ustanovení § 108 odst. 2 zák. práce ztrácí pracovník, s nímž organizace okamžitě zrušila pracovní poměr, vůči ní nárok na poměrnou část dovolené za běžný kalendářní rok. Podle ustanovení § 108 odst. 3 zák. práce, skončí-li pracovní poměr po vyčerpání dovolené nebo její části, je pracovník povinen vrátit náhradu mzdy, kterou mu organizace vyplatila za dovolenou nebo její poměrnou část, na niž ztratil nárok; to platí obdobně i o vybrání té části dovolené, na niž mu nárok nevznikl. Podle ustanovení § 16 odst. 5 vládního nařízení č. 66/1965 jestliže pracovník dovolenou již vyčerpал, nebo vznikl-li mu na ni nárok, je organizace povinna pro zameškání práce z důvodů uvedených v ustanovení § 16 odst. 2, 4 vládního nařízení č. 66/1965 Sb. krátit dovolenou způsobem uvedeným v těchto ustanoveních. Nemůže-li krácení převést na příští rok pro skončení pracovního poměru, je pracovník povinen vrátit vyplacenou náhradu mzdy připadající na část dovolené, o kterou mu měla být dovolená krácena.

Z těchto ustanovení vyplývá, že zákoník práce a vládní nařízení, kterým se provádí zákoník práce, přesně upravují povinnost pracovníka vrátit vyplacenou náhradu mzdy za vybranou dovolenou, na kterou mu nárok nevznikl (popřípadě nárok zanikl), a není tedy důvodu posuzovat tuto povinnost jako odpovědnost z neoprávněného majetkového prospěchu ve smyslu obecného ustanovení § 243 zák. práce. Nejde tedy o neoprávněný majetkový prospěch podle tohoto zákonného ustanovení, když uvedené právní vztahy jsou upraveny speciálními ustanoveními § 108 odst. 2, 3 zák. práce a § 16 vládního nařízení č. 66/1965 Sb.

Ustanovení § 243 odst. 2 zák. práce o tom, že neoprávněným majetkovým prospěchem je prospěch získaný plněním z neplatného právního úkonu, je modifikováno ve prospěch pracovníka ustanovením § 243 odst. 4 zák. práce, podle něhož neplatnost právního úkonu nemůže být pracovníku na újmu, pokud neplatnost nezpůsobil výlučně sám; vznikne-li pracovníku následkem takového neplatného právního úkonu škoda, je organizace povinna ji nahradit. Může jít o případy, kdy došlo k uzavření neplatné pracovní smlouvy (tzv. faktické pracovní poměry) nebo dohody podle ustanovení § 143 zák. práce.

II.

V praxi soudů dochází i k některým dalším pochybením při uplatňování ustanovení o neoprávněném majetkovém prospěchu podle zákoníku práce.

Aktuální je řešení zejména těchto otázek:

a.) Při vrácení úhrady stěhovacích nákladů, zavázal-li se žalovaný při nástupu do práce, že v případě, že nesetrvá v pracovním poměru tři roky, zaplatí organizaci jí uhrazené stěhovací náklady, nejde

rovněž o neoprávněný majetkový prospěch ve smyslu ustanovení § 243 zák. práce, ale o smluvní závazek.

b.) Nevrácení věcí (náradí, nástrojů) pracovníkem organizaci rovněž soudy někdy nesprávně posuzují jako neoprávněný majetkový prospěch. Tu však jde o nároky podle ustanovení § 178 zák. práce. Pokud není prokázáno, že jde o věci ztracené (§ 178 zák. práce), není ovšem vyloučena ani ochrana vlastnického práva na vydání takové věci. Teprve potom, když tato žaloba není možná, poněvadž pracovník věci již nemá, vlastník může na žalovaném požadovat jako náhradu obecnou cenu věci.

Zákoník práce nemá však ustanovení, které by upravovalo nárok organizace na vydání věci. Ochrana vlastnického práva proti těm, kteří do něho neoprávněně zasahují, je ovšem v čs. právním řádu zakotvena jako jedna z hlavních zásad právního řádu, a to v občanském i hospodářském zákoníku. 6) Z toho tedy vyplývá, že ta okolnost, že zákoník práce poskytuje organizaci ochranu jen ve formě náhrady škody za ztrátu svěřených předmětů vydaných na písemné potvrzení (§ 178 zák. práce), nebrání tomu, aby organizace mohla uplatnit nárok na ochranu vyplývající ze socialistického společenského vlastnictví k těmto věcem, a to proti tomu, kdo věci neoprávněně zadržuje. Žalující organizace má proto nárok na vydání věcí, které byly žalovanému svěřeny na písemné potvrzení, a to za předpokladu, že žalovaný ještě tyto věci má.

Tento nárok na ochranu vlastnictví se ovšem nepromlčuje ani nezaniká uplynutím doby (analogické použití ustanovení § 100 odst. 2 o. z., popřípadě § 10 hosp. zákoníku). Promlčuje se ovšem, popřípadě zaniká uplynutím doby nárok na náhradu obecné ceny věci, popřípadě nárok na náhradu škody podle ustanovení § 178 zák. práce v tom případě, že žalovaný nemá již věc, jejíž vydání se žalobce původně domáhal. Tyto promlčecí doby počnou běžet teprve tehdy, kdy se žalobce dozví, že žalovaný věc již nemá, což bude zpravidla až v soudním řízení o žalobě na vydání věci.

V případech nevrácení věci pracovníkem odcizené, jakož i v případech prospěchu získaného pracovníkem používáním věci pro soukromou potřebu, je o odpovědnost za způsobenou škodu, popřípadě o uplatnění nároku vlastnickou žalobu, nikoliv však o nárok z neoprávněného majetkového prospěchu.

c.) Jde-li o nezaplacená jídla odebraná ze závodní jídelny, pak ani tu nejde o neoprávněný majetkový prospěch podle ustanovení § 243 zák. práce, ale o nárok na plnění za poskytnutou službu podle ustanovení § 225 o. z. To ostatně vyplývá i z ustanovení § 8 nařízení vlády ČSSR č. 25/1974 Sb. o závodním stravování.

Závěrem třeba dodat, že uvedené zásady se uplatní i v případě dohod uzavíraných organizacemi podle ustanovení § 232 odst. 2 písm. a, b) zák. práce. To vyplývá ze systematiky zákoníku práce i z toho, že v ustanoveních § 232 až § 239 zák. práce jsou uvedeni pracovníci i organizace stejně jako v ustanovení § 243 zák. práce; nepředpokládá se tu tedy existenci pracovního poměru.

C

Závěry:

V důvodech soudního rozhodnutí o nároku z neoprávněného majetkového prospěchu je třeba v zájmu přesvědčivosti a přezkoumatelnosti rozhodnutí konkrétně dovodit, v čem jsou dány znaky některého z případů uvedených v ustanoveních § 452 až § 454 o. z.

Zrušením smlouvy ve smyslu ustanovení § 457 odst. 1 o. z. je třeba rozumět případy odstoupení od smlouvy jednostranným právním úkonem nebo dohodou a případ uvedený v ustanovení § 86 o. z. Soud nemůže rozhodnutím smlouvu zrušit, může pouze určit, že byla zrušena. Toto určení je třeba řádně a konkrétně odůvodnit.

Neoprávněný majetkový prospěch ve smyslu ustanovení § 454 o. z. nutno odůvodnit odvozením právní povinnosti žalovaného ke konkrétnímu plnění, k němuž došlo za něho, jakož i neexistence takové právní povinnosti na straně žalobce.

V rámci odpovědnosti za neoprávněný majetkový prospěch nelze řešit případy, kdy povinnost plnit je dána na základě zvláštního ustanovení zákona (např. nárok ručitele proti dlužníku podle ustanovení § 56 o. z.) nebo jiné právní povinnosti (např. závazku ze smlouvy).

Aktivně legitimován k podání žaloby o vydání věcí získaných z neplatných smluv uzavřených s osobami, u nichž bylo vysloveno propadnutí jejich majetku, je čs. stát, zastoupený finančním odborem příslušného ONV, bez ohledu na to, zda ke smluvnímu převodu majetku, na něž se vztahuje výrok o propadnutí, došlo před výrokem o propadnutí majetku (popřípadě o jeho zajištění) či až později.

Návrh prokurátora podle ustanovení § 457 odst. 2, 3 o. z. není vyloučen v případech, kdy jeden z účastníků neplatné smlouvy disponoval s cizími věcmi (prodej věcí odcizených, použití materiálu získaného na pracovišti k pracím pro soukromé účely, různé „černé“ jízdy nákladními auty, traktory, buldozery, kombajny).

Předmětem sankce podle ustanovení § 457 odst. 2, 3 o. z. může být i plnění z takové neplatné smlouvy, při níž některý z účastníků disponoval s cizí věcí a je proto povinen takovou věc vrátit nebo nahradit škodu.

Úmysl porušit při uzavření neplatné smlouvy zákon musí být spolehlivě prokázán zjištěním skutečností týkajících se uzavření smlouvy, představ a záměrů účastníků a všech dalších okolností případu.

Výrok o tom, že plnění nebo jeho část připadá státu, je zásahem do vzájemné restituční povinnosti účastníků neplatné smlouvy a modifikuje tuto povinnost tak, že se snižuje nebo zcela ruší, a to i zpětně, jestliže již k restituci došlo.

V případech, v nichž výsledky řízení odůvodňují podání návrhu prokurátora podle ustanovení § 457 odst. 2, 3 o. z., uvažují soudy ještě z hlediska účelu navrhované sankce, do jaké míry je třeba vyhovět návrhu. Při úvahách o účelu sankce v konkrétním případě a její společenské potřebě přihlížejí k okolnostem případu, k závažnosti porušení zákona, k rozsahu obohacení, k míře zavinění, k osobním poměrům účastníků, k možnostem jejich převýchovy a k jiným důležitým skutečnostem.

Není důvodu, aby od plnění, jež má být přikázáno podle ustanovení § 457 odst. 2, 3 o. z. státu, bylo odečítáno, co bylo uhrazeno v rámci náhrady škody vlastníku věci, s níž bylo neprávem disponováno.

Pokud žalobní návrh sám nebo ve spojení se vzájemným návrhem žalovaného neumožňuje soudu, aby vzájemnou vázanost restituční povinnosti účastníků neplatné nebo zrušené smlouvy (§ 457 odst. 1 o. z., § 262 odst. 1 o. s. ř.) mohl vyjádřit ve výroku rozsudku, je soud povinen dát účastníkům potřebné právní poučení (§ 5 o. s. ř.). Pokud by ani pak nebyly návrhy upraveny, nemůže být návrh již se zřetelem k uvedené podmíněnosti nároku úspěšný.

Proti žalobě prodávajícího o vzájemné vrácení plnění z kupní smlouvy podle ustanovení § 457 odst. 1 o. z. nelze úspěšně namítnout promlčení, požaduje-li žalobce jako vrácené plnění vydání věci (§ 100 odst. 2 o. z.).

Pro určení počátku promlčecí doby u částek poskytnutých v souvislosti s připravenou kupní smlouvou je vždy třeba s ohledem na různost případů, různé záměry účastníků a jejich prokazatelné projevy co nejúplněji zjistit skutečný stav věci, tj. úmysl účastníků, obsah jejich dosavadních jednání, důvody,

pro které ze zamýšlené kupní smlouvy sešlo, apod., aby bylo možno posoudit, jaký byl skutečný právní důvod platby, zda tento právní důvod skutečně zanikl, proč a kdy.

Ustanovení § 243 zák. práce o neoprávněném majetkovém prospěchu lze aplikovat jen tehdy, jestliže konkrétní právní vztah není upraven jinak.

Ustanovení § 243 odst. 3 zák. práce se týká i částek, které organizace vyplatila pracovníkovi na základě pravomocného rozsudku, který byl později ke stížnosti pro porušení zákona zrušen. Tím, že pohledávka byla přiznána soudním rozsudkem, se na jejím charakteru nic nemění a není důvodů, pro něž by částky vyplacené podle soudního rozsudku neměly být posuzovány podle ustanovení § 243 odst. 3 zák. práce.

Částky, které byly pracovníkovi vyplaceny na základě předběžného opatření, jež bylo později zrušeno z jiného důvodu než proto, že návrhu ve věci samé bylo vyhověno, nebo proto, že právo navrhovatele bylo uspokojeno, je příjemce povinen vždy vrátit; šlo totiž jen o prozatímní úpravu a příjemce si musil být vědom toho, že je popřípadě bude musit vrátit (srov. § 77 odst. 3 o. s. ř.).

Přeplatky mzdy, které pracovník způsobil tím, že neohlásil zaměstnavatelské organizaci změnu skutečností rozhodných pro správné vyměření dané ze mzdy, nemůže organizace, pokud je v ní pracovník dále zaměstnán, vymáhat žalobou jako neoprávněný majetkový prospěch, nýbrž si je vybere srážkou ze mzdy ve smyslu ustanovení § 16 zákona č. 76/1952 Sb.

Jednoroční lhůta uvedená v ustanovení § 243 odst. 3 zák. práce počíná běžet ode dne, kdy organizace zjistila, že částky byly nesprávně určeny nebo omylem vyplaceny. Toto ustanovení nutno vykládat stejně jako ustanovení § 46 odst. 3 zák. práce. Běh lhůty počíná tehdy, když toto zjištění učiní kterýkoliv pracovník organizace, který je pracovníku, jenž částky přijal, služebně nadřízen (vedoucí pracovník ve smyslu ustanovení § 9 odst. 3 zák. práce).

Pokud je pracovníkovi poskytnuta nějaká peněžitá částka jako záloha, nemůže přicházet v úvahu aplikace ustanovení § 243 odst. 3 zák. práce v tom smyslu, že by totiž pracovník přijal takovou zálohu v dobré víře. Pracovník si tu musí být vědom, že jde o zálohu, která bude později zúčtována.

1) zákon č. 40/1964 Sb.

2) zákona č. 65/1965 Sb. (jehož úplné znění se změnami a doplňky bylo vyhlášeno pod č. 55/1975 Sb.)

3) v SSR ve znění vyhlášky č. 26/1969 Sb.

4) Viz nyní § 16 nařízení vlády ČSSR č. 54/1975 Sb.

6) Úplné znění hospodářského zákoníku se změnami a doplňky bylo vyhlášeno pod č. 37/1971 Sb.